

บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพุทธศักราช 2440

The Roles of Her Majesty Queen Sri Bajarindra as the Regent of His Majesty King Chulalongkorn
(Rama V) in 1897.

นายปวิณญาพัฒน์ วรพันธ์

นิสิตระดับปริญญาตรี สาขาวิชาสังคมศึกษา ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับ บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2440) จุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงสาเหตุการแต่งตั้ง, บทบาทหน้าที่และผลของการปฏิบัติหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยศึกษาจากเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการลงสำรวจพื้นที่และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

เหตุการณ์ที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน ร.ศ. 116 และทรงแต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภา ผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ว่าราชการแผ่นดินในราชสำนักฝ่ายหน้านั้นว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ถึงบทบาทของฝ่ายในที่ส่งผลกระทบมาถึงปัจจุบัน พระองค์ทรงปฏิบัติบทบาทหน้าที่แทนพระมหากษัตริย์หลายด้าน กล่าวคือ การศึกษา การศาสนา การสาธารณสุข การสุขาภิบาล และการต่างประเทศ ฯลฯ ผลปรากฏว่า ราษฎรได้รับการบำบัดทุกข์ และทำให้บ้านเมืองปราศจากภัย ประชาชนมีความสุขได้รับการดูแลให้เกิดประโยชน์ พระองค์ทรงงานอย่างหนักเพื่อให้ได้รับการยอมรับในบทบาทที่กำหนดให้จากทุกฝ่ายและพระองค์ก็บรรลุความคาดหวัง ทั้งนี้ทรงปฏิบัติหน้าที่โดยมีบทบาทภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างเข้มแข็ง กล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจนั้นได้ส่งผลต่อการขยายบทบาทของฝ่ายในจากพื้นที่ส่วนตัวมามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ บทบาทของพระองค์ยังได้สร้างภาพต้นแบบให้ปรากฏแต่ละยุคสมัยต่อมาจนในปัจจุบัน

คำสำคัญ: ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ บทบาท ฝ่ายใน

Abstract

This research studied the roles of *Her Majesty Queen Sri Bajarindra as the Regent of His Majesty King Chulalongkorn (Rama V) in 1897*. The objectives were to study the reasons of appointment, roles and performances of *Her Majesty Queen Sri Bajarindra as the Regent of His Majesty King Chulalongkorn (Rama V)*. In this research, the researcher applied the *historical research method*. The data was collected from relevant primary sources and secondary sources, as well as field survey. The research results were presented by descriptive analysis. The following was the essence.

In his first visit to Europe, *His Majesty King Chulalongkorn* appointed *Her Majesty Queen Sri Bajarindra* to act as the Regent to oversee the state administration at the royal court. This was the significant change on roles of the ladies of the court, a long-lasting effect until today. The Queen Regent performed several duties of the King e.g. education, religion, public health sanitation and foreign affairs. She could resolve the people's problem and kept the country free from danger. The people then lived happily. She worked hard to be accepted by all parties and finally achieved her goals. She strongly

acted her role under the power domination of *His Majesty King*. It can be concluded that her royal duties extended the roles of ladies of the court to act in the public. The Regent role of *Her Majesty Queen Sri Bajarindra* was the role model for each era until present time.

Keywords: *The Regent, The role, The ladies of the court*

บทนำ

สยามในช่วงร.ศ. 115-116 หรือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นช่วงที่สังคมไทยมีโครงสร้างของอำนาจทางการเมืองการปกครองแผ่นดินทั่วราชอาณาจักรรวมศูนย์อยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจเหนือดินแดนสยาม มีอำนาจแห่งความชอบธรรมในการกำหนดคุณค่า วิสัยทัศน์ ตัดสินชี้ขาดและกำกับควบคุมให้มีผลในทางปฏิบัติในเรื่องต่างๆ ได้ โดยไม่มีผู้ใดสามารถที่จะล่วงละเมิดได้ พระเจ้าแผ่นดินในช่วงเวลานั้น จึงมีพระราชอำนาจสูงสุดเปรียบได้กับ “เจ้าชีวิต” และเป็นผู้ที่นำความก้าวหน้ามาสู่สยาม ภายใต้สภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ต้องระแวดระวังพลังของการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยม

สำหรับการศึกษาถึงบทบาทของสตรีในราชสำนัก หรือ สตรีในราชสำนักนั้น เป็นสิ่งที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งเพราะสตรี คือ สัญลักษณ์เชิงคุณค่าของพระมหากษัตริย์ เป็นสิ่งที่คู่ควรกับกษัตริย์ในเรื่องของความเป็นผู้ทรงธรรมและความมีอำนาจ โดยพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมนั้นจะมีแก้วอยู่ 7 ประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว สตรีจะอยู่ในฐานะของนางแก้ว โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นทรงมีภรรยาเจ้าหลายพระองค์ ซึ่งส่วนใหญ่มีบริวารมีมากพอที่จะเป็นเจ้าสำนักได้ แต่สำนักทุกสำนักในฝ่ายในนั้นจะอยู่ภายใต้การปกครองของประมุขฝ่ายใน คือ พระมเหสีนั่นเอง

การแบ่งพื้นที่สำหรับเพศสถานะชาย-หญิง ข้าราชการฝ่ายในจึงมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์เพียงการรับใช้ในการมีรัชทายาท บำรุงสุขประโยชน์ให้แก่พระมหากษัตริย์ รวมไปถึงการเชื่อมสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง หรือรวมไปถึงประเทศราชในปกครองทั้งหลาย ดังเช่น กรณีของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ที่เปรียบเสมือนกุญแจทองคล้องราชสำนักและความสัมพันธ์ของสยามและล้านนาเข้าไว้ด้วยกัน ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่นับว่าใหญ่หลวงมากที่สุดที่ถือเป็นความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ เหตุการณ์พระองค์เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน ร.ศ. 116 และทรงแต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ^{**} เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์^{††} ว่าราชการแผ่นดินในราชสำนักฝ่ายหน้า ซึ่งนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงถึงบทบาทครั้งใหญ่ของฝ่ายใน ที่ส่งผลจนมาถึงในปัจจุบัน

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจในการบริหารบ้านเมืองไม่ต่างจากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ การเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นยุวกษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทำให้ทรงเป็นกษัตริย์ภายใต้การบริหารบ้านเมืองของขุนนางที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งการมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในช่วงแรกจึงเป็นเสมือนประสพการณ์ และเป็นที่คิดให้แก่พระองค์ในการประกอบการพิจารณาเลือกบุคคลเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในการที่จะเสด็จประพาสยุโรปใน ร.ศ.116 อย่างรอบคอบ

ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกพระภรรยาเจ้า ซึ่งดำรงตำแหน่งพระอริสริยศเป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอรรคราชเทวี เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ แล้วสถาปนาพระอริสริยศขึ้น

^{**} เขียนตามประกาศพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ร.ศ.115

^{††} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2523). การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1.

กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, หน้า 101

เป็นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

ซึ่งการแต่งตั้งกำหนดตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ ถือว่าเป็นการให้บทบาทที่สำคัญสูงสุดแก่สตรีฝ่ายใน ที่มีอำนาจในการกำกับราชการแผ่นดินของฝ่ายหน้า โดยที่เป็นสมเด็จพระมเหสีพระองค์แรก ซึ่งร่วมกับพระเจ้าแผ่นดินมีการเรียกว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์” ^{๕๕} ดังนั้นแล้วเรื่องการตั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในครั้งนี้ จึงเป็นเรื่องที่มีหลายมิติ เป็นเรื่องที่ถูกวิจัยสนใจในศึกษาถึงบทบาทและผลของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ร.ศ.116 (พ.ศ. 2440) รวมไปถึงการศึกษาถึงสาเหตุของการแต่งตั้งพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ด้วย

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาถึงสาเหตุการแต่งตั้ง บทบาทและหน้าที่และผลของการปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อเผยแพร่ความรู้ และความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณต่อประชาชนชาวไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาค้นคว้า โดยใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยศึกษาจากเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้น (Primary Source) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้องรวมกับการลงสำรวจพื้นที่ และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

1. ทบทวนผลงานวิจัยในอดีตที่มีการศึกษาบทบาทและหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ.116 รวมไปถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 1 ร.ศ.116 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ศึกษาบทบาทและหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ.116 และผลของการปฏิบัติหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถในฐานะของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์
3. วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูล และสรุปผล

ผลการวิจัย

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ขณะที่พระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระอรรคราชเทวีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์^{๕๕} ในโอกาสที่พระมหากษัตริย์เสด็จประพาสเยือนทวีปยุโรปเป็นครั้งแรก ในร.ศ. 116 หรือตรงกับ พ.ศ. 2440 ซึ่งถือว่าเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการที่ผู้หญิงได้มีอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินและเป็นการแสดงภาพลักษณ์ของความศิวิไลซ์ของสยามต่อนานาชาติในขณะนั้นอีกด้วย แต่จากข้อมูลและความสำคัญในเหตุการณ์ครั้งนี้นั้นประวัติศาสตร์

^{๕๕} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2554). *เจ้าชีวิต พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี*. กรุงเทพมหานคร : ริเวอร์บุ๊คส์, หน้า 281

^{๕๕} หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *ร.ศ. 11.1/5 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องรายงานการประชุมสมานาปติเริ่มในการที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปและประกาศแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ.115 (15-21 มีนาคม 115)*

ของสยามยังไม่ได้แสดงบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมากนัก เพราะในสมัยนั้น ประวัติศาสตร์มักนำเสนอเรื่องราวของการเสด็จพระราชดำเนินเยือนทวีปยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นส่วนใหญ่มากกว่า อีกทั้ง ศูนย์กลางของอำนาจในการปกครองที่แท้จริงก็ยังคงอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ เนื่องด้วยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจอธิปไตย คือ องค์พระมหากษัตริย์ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จึงถูกเน้นไปที่เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ ส่วนภาพลักษณ์บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ จึงมักแฝงอยู่ในภาพของการเล่าเรื่องราวผ่านทางพระมหากษัตริย์มากกว่า

ดารณี ศรีหทัย (2554: 161) ได้อธิบายว่า “สังคมสยามช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด ผู้คนและสรรพสิ่งใดๆ ในแผ่นดินสยาม เป็นทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น โครงสร้างอำนาจทางการเมืองการปกครองแผ่นดินทั่วราชอาณาจักรจึงมีลักษณะเป็นแนวดิ่ง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีความชอบธรรมในการสร้างและมีเสถียรภาพทางการเมืองภายในราชอาณาจักร โดยแนวทางการใช้อำนาจการปกครองดังกล่าว ได้แก่ กระบวนการกำหนดคุณค่า วิสัยทัศน์ การตัดสินใจชี้ขาดและกำกับควบคุมให้มีผลลัพธ์ในเรื่องต่างๆ โดยจะไม่มีผู้ใดประเมินคุณค่าความถูกต้องหรือผิดได้”

ฐานะของกษัตริย์จึงอาจเปรียบได้กับ “เจ้าชีวิต” ซึ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ให้ความหมาย “เจ้าชีวิต”^{***} ไว้ว่า “เป็นคำที่ใช้เรียกพระมหากษัตริย์หรือเจ้าแผ่นดิน...เมื่อเรานับถือพระเจ้าแผ่นดินเสมือนหนึ่งบิดา จึงเป็นพิธีเรียกลักษณะอย่างง่าย ๆ อันเต็มไปด้วยความจงรักภักดี แต่แสดงความเกรงกลัวด้วย ดูประหนึ่งว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาด ชีวิตของข้าแผ่นดินอยู่ในพระหัตถ์ ทรงเป็นเจ้าของที่ดินและผลประโยชน์ของชาติทั้งหมด...”

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมิได้ทรงมีพระราชอำนาจของพระองค์เองแต่ประการใด บทบาทของพระองค์จึงเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดการทำหน้าที่ไว้ทุกเรื่อง มีการวางแผนเพื่อการปฏิบัติและการกำกับควบคุมอย่างเป็นระบบด้วยเครื่องมือ กระบวนการ กลุ่มคณะ และบุคคล การประพฤติปฏิบัติของพระองค์รวมไปถึงการใช้พระราชอำนาจพระองค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจะกลับไปสู่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นประมุขโดยแท้ของสยาม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางลักษณะ กฎเกณฑ์ ในการควบคุมการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ไว้อย่างละเอียด อีกทั้งยังทรงให้ความสำคัญกับการให้ความหมายของคำว่า “สมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์” ซึ่งทำให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถทรงมีตารางของการปฏิบัติหน้าที่ของพระองค์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการให้ต่างชาติยอมรับในความคิดวิไลและให้ขุนนางในราชอาณาจักรสยามเองให้การยอมรับในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

ในการศึกษาบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภา ผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. บทบาทและหน้าที่ตามพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ. 115
2. บทบาทในด้านการปกครอง
3. บทบาทในด้านการศึกษา สาธารณสุขและการศาสนา
4. บทบาทในด้านเศรษฐกิจ
5. บทบาทในด้านการต่างประเทศ
6. บทบาทต่อราชสำนักและฝ่ายใน

^{***} จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2554). เจ้าชีวิต พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี. หน้า 247

1. บทบาทและหน้าที่ตามพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ. 115

บทบาทหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ตามที่ระบุในพระราชกำหนด ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ.115⁺⁺⁺ นั้นคือ “...ให้มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ไว้ทั้งให้มีอำนาจคราวหนึ่ง เพื่อที่จะได้บัญญัติข้อบังคับบัญชาสำหรับกรทั้งปวงทั่วไป แลเพื่อจะได้กระทำการทั้งหลายอันเป็นพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดิน จะพึงได้ทรงกระทำสำหรับการปกครอง รักษาพระราชอาณาจักร ให้อยู่เย็น เป็นสุขสืบไป...” จากข้อความดังกล่าวได้แสดงให้เห็นภาพของการที่พระมหากษัตริย์ได้ให้พระราชอำนาจในการปกครองแก่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะของการที่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถทรงเป็นพระราชชนนีในองค์รัชทายาท ที่ได้รับมอบหมายจากฝ่ายหน้า เพราะฐานะของพระองค์ คือ สตรีที่เป็นฝ่ายใน ทำให้ทรงต้องกระทำหน้าที่และบทบาทในทั้งสองสถานะไปพร้อมๆกัน

แต่การที่มีประกาศใช้พระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ.115 ออกมานั้น ได้ทำให้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถได้อยู่ในฐานะของการทำหน้าที่เอกเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ คือ การที่ทรงมีทรัพยากรบุคคลทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในอยู่ในคราวเดียวกัน ทรงมีข้าราชการสำนัก ข้าราชการ ขุนนาง เสนาบดี และประชาชนสยามอยู่ภายใต้การปกครอง และจากการศึกษาหลักฐานและเอกสารต่างๆนั้น ผู้วิจัยยังพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้กำหนดรายละเอียดของการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ไว้อย่างละเอียด อีกทั้งยังทรงได้กำหนดการปฏิบัติพระราชกรณียกิจในรอบปี รอบเดือน และรายวัน อีกทั้งทรงกำหนดขอบเขตในพระราชพิธีต่างๆไว้อย่างชัดเจน ว่าพระราชกรณียกิจหรือการกระทำและการปฏิบัติใด สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สามารถกระทำได้บ้าง สิ่งใดกระทำไม่ได้ ตลอดจนยังได้กำหนดตัวบุคคลในการปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์ไว้อย่างละเอียด ซึ่งเห็นได้ชัดว่า บทบาทหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เป็นรองไปจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์โดยแท้ไป

2. บทบาทในด้านการปกครอง

การแสดงบทบาทและทำหน้าที่ด้านการปกครองราชอาณาจักรของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ พระองค์ทรงเป็นตัวแทนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ในราชอาณาจักรสยาม และทรงทำบทบาทหน้าที่ที่ทรงเป็นประมุขแห่งราชอาณาจักรสยามในขณะนั้น คือ การแต่งตั้ง สมณศักดิ์ระดับสูง ซึ่งในความเป็นจริงสถานภาพผู้หญิงจะไม่เอื้อให้ทำเรื่องเช่นนี้ได้เลย การเสด็จออกรับเครื่องราชบรรณาการของประเทศราช การเสด็จตรวจเยี่ยมหน่วยงานราชการ ตลอดจนการให้ราชทูตต่างชาติเข้าเฝ้าเพื่อถวายงานหรือทูลลากลับประเทศ การขอข้อมติต่างๆในการปกครอง ในการปฏิบัติพระราชกิจด้านการปกครอง ขนชาติตะวันตกที่มีความสัมพันธ์ทางการทูตต้องเข้าเฝ้าอย่างเป็นทางการเพื่อการรายงานตัวหรือทูลลาเมื่อมีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งทางการทูตเกิดขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกำหนดไว้ในพระราชกำหนดแล้ว กล่าวโดยสรุปบทบาทของพระองค์ในช่วงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์มีดังนี้

- การรับเครื่องราชบรรณาการประเทศราช
- การเสด็จเป็นองค์ประธานในที่ประชุมผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ณ พระที่นั่งราชกรัณยสภา
- การเสด็จตรวจเยี่ยมหน่วยราชการและการเสด็จออกรับฎีกาจากราษฎร
- การออกข้อบัญญัติต่างๆ ในพระนามาภิไธยสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

⁺⁺⁺ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2523). การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1.

- การราชการในระบบสาธารณูปโภคของประชาชน
- การบัญญัติข้อบังคับบัญชาด้านความมั่นคงภายในและภายนอก, การจัดการพื้นที่การปกครอง และการบัญญัติข้อบังคับเกี่ยวกับศาลยุติธรรม

ภาพสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ
ทรงเป็นประธานในที่ประชุมผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ณ พระที่นั่งราชกรัณยสภา

ที่มา: ภาพ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ : ภ. หวญ. 546/4)

3. บทบาทในด้านการศึกษา การสาธารณสุข การศาสนา และความเป็นอยู่ของราษฎร

ในบทบาทการบัญญัติข้อบังคับบัญชาในพระนามาภิไธย สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงกำหนดให้มีกฎหมายในเรื่องที่เห็นความสำคัญ เช่น การสุขภาพ และจัดให้มีกิจกรรมด้านที่สนพระราชหฤทัย เช่น การอนามัย การรักษาคนป่วย การศึกษา เป็นต้น

พระองค์ทรงส่งเสริมการพัฒนารอบงานด้านการศึกษา การสุขอนามัย และการอภิบาลคนป่วย ฯลฯ เช่น ทรงให้มีพระราชกำหนดสุขภาพ การพัฒนาการพยาบาลและผดุงครรภ์ การศึกษาสตรี ซึ่งถือว่าเป็นงานที่แสดงถึงบทบาทของสตรีที่มีต่อการบ้านการเรือนเป็นอย่างดี

4. บทบาทในด้านเศรษฐกิจ

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ได้ทรงออกข้อบังคับบัญญัติกฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย เศรษฐกิจ และภาษีของสยามในสมัยนั้น ที่ทรงดำริว่าเป็นเรื่องสำคัญ โดยทรงตรากฎหมายที่เกี่ยวข้องเศรษฐกิจในขณะปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ไว้ดังนี้

- “ประกาศว่าด้วยค่าธรรมเนียมความฎีกา ร.ศ.116” การมีประกาศข้อบังคับในเรื่องค่าธรรมเนียมเนื่องจากงานราชการของสยามได้เปลี่ยนมาเป็นระบบลายลักษณ์อักษร จึงมีการเก็บค่าธรรมเนียมการจัดทำเอกสารต่างๆ เป็นรายได้ของรัฐ
- “พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมพิภดภาษีภายใน ร.ศ.116”
- “พระราชบัญญัติกรมกระสาปน์สิทธิการ ลงวันที่ 29 กรกฎาคม ร.ศ.116 “
- “ประกาศอัตราค่าธรรมเนียมในที่ว่ากรอำเภอ ร.ศ.116 เป็นการเก็บค่าธรรมเนียมในการจัดทำหนังสือสำคัญจากหน่วยราชการ ซึ่งมีระบบการทำราชการที่ต้องมีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร
- “พระราชกำหนด ว่าด้วยภาษีน้ำตาล ร.ศ.116”

- ประกาศกระทรวงนครบาล เรื่องกำหนดผูกปิ่น ร.ศ.116

5. บทบาทในด้านการต่างประเทศ

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ทรงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในการให้ราชทูตต่างประเทศเข้าเฝ้าพร้อมทั้งรายงานให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบต่อไป โดยกำหนดให้มีพิธีการที่เน้นความศิวิไลซ์ควบคู่กับการเป็นผู้มีอำนาจแทนพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ จึงให้พระโคมแดงและให้จัดพิธีเต็มรูปแบบของพระมหากษัตริย์ “เสด็จออกแขกเมืองฝรั่ง รับพระราชสาสน์เป็นต้น ให้จัดเต็มตามแบบ”^{###}

พระองค์เสด็จออกท้องพระโรงให้ราชทูตต่างประเทศเข้าเฝ้าและถวายรายงานกรณีมีการเปลี่ยนผู้แทนต่างชาติหรือกงสุล พร้อมทั้งนำคณะทูตเข้าเฝ้าเพื่อแนะนำตัว ดังนี้

- 15 พฤษภาคม ร.ศ.116 อุปทูตฝรั่งเศสเฝ้าละออองธุลีพระบาท
- 30 พฤษภาคม ร.ศ.116 ออกแขกเมืองต่างประเทศ อุปทูตอังกฤษ ฝรั่งเศส
- 2 มิถุนายน ร.ศ.116 ออกแขกเมืองต่างประเทศ อุปทูตญี่ปุ่น
- 30 มิถุนายน ร.ศ.116 เสด็จออกแขกเมืองประเทศราชเมืองกันทรัน
- 1 กันยายน ร.ศ.116 เสด็จออกแขกเมืองประเทศราช (เมืองยะหริ่ง)
- 1 ธันวาคม ร.ศ.116 เสด็จออกแขกเมืองต่างประเทศ ราชทูตเยอรมัน

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในทวีปยุโรปยังพบว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ต้องทรงติดต่อกับชนชั้นนำในประเทศต่างๆ ตามคำสั่งการโดยตรงของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกทางหนึ่งด้วย ดังตัวอย่าง พระราชโทรเลขของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์พระราชทานมายังพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซีย ลงวันที่ 13-14 มิถุนายน ร.ศ.116 ถวายพระพรเนื่องในวันประสูติพระธิดา^{sss} ความว่า

“THE QUEEN’S TELEGRAPHIC MESSAGE”

Dated Bangkok, June 1897 at 8.50 p.m.

Her Majesty the Empress of Russia, St. Petersburg.

Being informed by the King, my husband, of happy birth of your daughter, I pray Your Majesty to accept my hearty congratulations.

Sawabha

Queen Regent

บทบาทอีกลักษณะหนึ่ง คือ พระองค์ทรงทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ เกี่ยวกับสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงและจากข่าวในสื่อพิมพ์ของต่างชาติ และทรงถวายการเล่าเรื่องราวที่สอดแทรกความคิดเห็นส่วนพระองค์พร้อมกันไปด้วย เช่น ทรงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับท่าทีของฝรั่งเศสต่อสยามถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงเก็บรวบรวมข้อมูลความเคลื่อนไหวของสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศให้ทรงรับรู้ เพื่อหาวิธีการป้องกันเหตุอันเป็นภัยต่อสยามได้ทันการณ์แม้จะอยู่ในดินแดนแสนไกล การทำหน้าที่ด้านนี้ของพระองค์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง นับว่าการแสดงความมีตัวตนและความรอบรู้ ตลอดจนมีความคิดเชิงเหตุผล

6. บทบาทต่อราชสำนักและฝ่ายใน

หน้าที่ของสตรีฝ่ายในอย่างสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์อีกหน้าที่ คือ การดูแลครอบครัว ข้าราชการสำนัก ซึ่งถือว่า เมื่อครั้งที่พระมหากษัตริย์ทรงประทับอยู่นั้น

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2523). การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1. หน้า 123

sss กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2523). การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1. หน้า 323

พระมหากษัตริย์คือหัวหน้าครอบครัวและประมุขของฝ่ายในที่ต้องดูแลข้าราชการสำนักในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็นมารับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ การดูแลข้าราชการสำนักจึงต้องเป็นความรับผิดชอบของพระองค์เองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่จากหลักฐานต่างๆ นั้นผู้วิจัยพบว่า พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ของพระองค์ได้อย่างดี ทรงให้ความสำคัญกับราชสำนักฝ่ายในอยู่เสมอ ซึ่งข้าราชการสำนักเองก็มีความร่มเย็นเป็นสุข

งานในการบริหารราชสำนักฝ่ายใน คือ การบำรุงขวัญกำลังใจของข้าราชการสำนักทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน รวมทั้งการอภิบาลพระราชโอรส พระราชธิดา พระราชกิจทั้งหมดนี้มีความหนักหนาน้อยไปกว่าพระราชกิจในหน้าที่ของการบริหารบ้านเมืองตามที่ได้มาข้างต้นเลย สภาพของจิตใจที่ทุกคนรู้สึกว่าจะเหว และไม่มั่นใจในความปลอดภัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกนอกพระราชอาณาจักร ทำให้ทรงต้องดูแลดูและกระตุ้นให้เกิดความกระตือรือร้นในหน้าที่ของตนเองให้มากกว่า เมื่อพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร ส่วนข้าราชการสำนักฝ่ายหน้า ทรงมีกำหนดเวลาในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมหน่วยงานต่างๆ หมุนเวียนไปในระยะเวลา 9 เดือน เพื่อให้แต่ละหน่วยงานเกิดความตื่นตัวและกระตือรือร้นในการทำงานสนองเบื้องพระยุคลบาท

สรุปผลและอภิปราย

เหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน ร.ศ. 116 และทรงแต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ครั้งนี้จึงเป็นที่มาของพระสมัญญานามว่า “สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ” พระองค์แรกในสยาม

บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินในช่วงระหว่าง วันที่ 7 เมษายน ถึงวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2440 ส่งผลต่อการขยายบทบาทของฝ่ายในจากพื้นที่ส่วนตัวมามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ พร้อมทั้งได้นำกรอบงานบ้านออกมายกระดับความสำคัญต่อสาธารณะมากขึ้น บทบาทพระองค์จึงได้ สร้างภาพต้นแบบให้ปรากฏแต่ละยุคสมัยต่อมาจนในปัจจุบัน

ผลของการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินทรงปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ด้วยทั้งหลายด้าน กล่าวคือ การบัญญัติข้อบังคับบัญชา การปกครอง การรักษาราชอาณาจักรให้อยู่เย็นเป็นสุข (การศึกษา การศาสนา การสาธารณสุข และการสุขาภิบาล) การต่างประเทศ ฯลฯ

ผลปรากฏว่าราษฎรได้รับการบำบัดทุกข์ด้วยการรับปฏิภาณ และทำให้บ้านเมืองปราศจากภัย ได้แก่ ภัยจากกาฬโรค การก่อความไม่สงบของกลุ่มอิทธิพลอั้งยี่ รัฐมีรายได้จากการเก็บภาษี ประชาชนมีความสุขได้รับการดูแลให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านการคมนาคมและสาธารณสุข บ้านเมืองมีการดูแลความสะอาดของขยะมูลฝอย เกิดความสะอาดและสะอาด การป้องกันหรือบำบัดแก้ไขภัยต่างๆ ตลอดจนการดูแลความเจ็บป่วยแก่ราษฎร และคนต่างชาติในสยามด้วย สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินทรงงานอย่างหนักเพื่อให้ได้รับการยอมรับในบทบาทที่กำหนดให้จากทุกฝ่ายและพระองค์ก็บรรลุความคาดหวัง กระทั่งทรงใช้เวลากลางคืนเป็นเวลาปฏิบัติพระราชกิจ จนไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้จนตลอดพระชนม์ชีพ ทั้งนี้ทรงปฏิบัติหน้าที่ภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างเข้มแข็ง

ดารณี ศรีหทัย (2554: 274) ได้อธิบายว่า “สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอได้สร้างประวัติศาสตร์หน้าใหม่ให้แก่ผู้หญิง และได้ทิ้งหลักฐานไว้เป็นมรดกในประวัติศาสตร์ที่จารึกความหมายต่างๆ ข้างต้นไว้

ดารณี ศรีหทัย. (2554). สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ. หน้า 253

เหรียญพระราชินี ที่สลักภาพของพระองค์ สื่อสารความสำเร็จในการแสดงความเป็นตัวตนของผู้หญิงและการรุกรบเข้าไปในพื้นที่สาธารณะโดยได้รับการยอมรับในบทบาท “สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์” เป็นพระองค์แรกในสยามและเป็นเหรียญแรกของผู้หญิงเช่นกัน

เหรียญที่ระลึก ร.ศ. 116 ที่สลักภาพขุนต๋ำ เป็นพระพักตร์ของรัชกาลที่ 5 คู่กับสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินในจุดสูงสุดแห่งอำนาจเดียวกัน และได้รับการยอมรับในความหมายว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์”

ธงประจำตำแหน่งพระราชินี แสดงสัญลักษณ์ความมีตัวตนของผู้หญิงและมีความหมายของตนเอง แต่ยังคงกับพระมหากษัตริย์และมีบทบาทต่อสาธารณะ

พระราชลัญจกร และคำว่า พระราชเสาวนีย์ เป็นองค์ประกอบที่เน้นความมีอำนาจและตัวตนของสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน แต่ยังคงแสดงความหมายของการเป็นรองที่สะท้อนผ่านการใช้ภาษา

ประดิษฐกรรมทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์นี้และสำคัญที่สุดคือ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินทรงได้วางต้นแบบเป็นมาตรฐานของบทบาทสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี ให้มีการสืบทอดและยึดเป็นแนวทางปฏิบัติต่อมาจนถึงปัจจุบัน คือ บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีถูกกำหนดให้มีพระราชกรณียกิจด้านการศึกษา งานศิลปหัตถกรรม งานสาธารณสุข งานบ้านและกิจการด้านกานอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมประเพณีให้เป็นมรดกชาติ ซึ่งเป็นบทบาทสนับสนุนบทบาทของพระมหากษัตริย์และดูแลชาติในการใช้อำนาจด้านการบริหารงานในบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี มีสำนักราชเลขาการในพระองค์อย่างเป็นทางการ และเป็นต้นแบบของบทบาทพระราชินีไทยในทุกยุคสมัยก็ว่าได้”

ผลของการปฏิบัติบทบาทและหน้าที่ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินในช่วงเวลา 8 เดือน 9 วัน หรือ 9 เดือนโดยประมาณ ได้มีการออกพระนามด้วยคำว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์” อย่างเป็นทางการ โดยไม่มีคำครหาใดๆ จากราชสำนักฝ่ายหน้า ทำให้เห็นภาพความมั่นคงในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และทำให้รู้สึกได้ว่าสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน ได้ทรงใช้พระราชอำนาจเดียวกันกับพระมหากษัตริย์

นอกจากนั้นสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินยังทรงมีบทบาทในความศิวิไลซ์ ผ่านการมี “Her Majesty the Queen of Siam” เฉกเช่นเดียวกับที่ตะวันตกยอมรับให้ผู้หญิงเป็นผู้มีอำนาจในการปกครองราชอาณาจักร และอยู่เคียงข้างกับพระมหากษัตริย์ การเสด็จกลับยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2440 หรือ ร.ศ. 116 มีความหมายว่า ชาติได้ปรับเปลี่ยนไปมีความศิวิไลซ์แล้ว เนื่องจากพระมหากษัตริย์ คือ ชาติ เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประพาสยุโรปซึ่งเป็นชาติที่มีความศิวิไลซ์ไปพร้อมกัน และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน ก็ทรงบรรลุแสดงบทบาทของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งเป็นหน้าที่ของฝ่ายหน้า หรือ ผู้ชาย โดยมีความมีตัวตนและศักยภาพที่หลากหลายเป็นสำคัญ ภาพของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ประทับเคียงข้างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ และทำหน้าที่ส่งเสริมกิจการด้านการศึกษาของสตรีและกิจการเกี่ยวกับงานบ้านงานเรือน นั้น มีความหมายถึงการที่ว่าสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินทรงทำบทบาทด้านการสนับสนุนและดูแลราษฎรทั่วแผ่นดินสยามในพื้นที่สาธารณะที่ช่วยสนับสนุนให้บทบาทของพระมหากษัตริย์ว่าด้วยการปกครองและรักษาราชอาณาจักรให้มีความอยู่เย็นเป็นสุขอย่างเด่นชัด

ด้วยพระราชกรณียกิจ และพระราชกิจทั้งหมดตามที่ได้กล่าวในก่อนหน้านี้นั้น ทำให้ได้ทราบสาเหตุที่พระองค์ จึงได้ดำรงตำแหน่งอันหนักหนาเช่นนี้ และด้วยเหตุใดจึงทรงเป็นพระมเหสีที่ทรงโปรดปรานสนิทเสน่หามากตลอดพระชนม์ชีพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการที่พระองค์ได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ด้วยแล้วนั้น จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความตื่นตัวในสิทธิของสตรีเป็นอย่างมาก ข้อความที่สามารถบรรยายความรู้สึกและภาพได้ดีที่สุดนั้น จึงขอยกบรรยายในนวนิยายเอกของไทยเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นบทประพันธ์ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ในนวนิยายเรื่อง สี่แผ่นดิน ว่า

“...การตั้งสมเด็จที่บนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ซึ่งทำให้ทุกคนต้องเรียกตามพระนามใหม่ว่า “สมเด็จพระเริยนต์” จึงเป็นการกระเทือนความรู้สึกในลิตธิของเพศคนที่สงบนิ่งอยู่ในตัวผู้หญิงมาหลายศตวรรษได้กลับฟื้นคืนชีพ เพราะปรากฏได้แน่ชัดแล้วว่า ขณะที่พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไม่อยู่นี้ ผู้หญิงครองแผ่นดิน”

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี⁺⁺⁺ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจแก่ชาติบ้านเมือง นานัปการ ตลอดพระชนม์ชีพสมเป็นชาติดิยนาที่แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ด้วยทรงเป็นที่ประจักษ์แน่ชัดในความสามารถในการบริหารราชการแผ่นดิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมบทบาทของสตรีในการศึกษาว่ามีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อบ้านเมือง จึงได้ทรงริเริ่มกิจการงานต่างๆในพระราชอาณาจักร ด้วยพระปรีชาสามารถและพระราชวิริยอุตสาหะ จนประสบความสำเร็จในทุกวันนี้ นับว่าพระองค์ทรงเป็น “สมเด็จพระบรมราชินีนาถ” พระองค์แรกของประวัติศาสตร์ ของชาติได้ทรงสมภาคภูมิ ที่พระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจที่ทรงมีบทบาทและหน้าที่ที่ทรงกระทำตลอดพระชนม์ชีพ ในด้านที่เป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดินเป็นอย่างยิ่ง และในกาลต่อมาอีก 59 ปีนับจาก พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ในวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2499 นับได้ว่า ทรงเป็น ชาติดิยนาที่พระองค์ที่ 2 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ที่มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดิน ก็ด้วยนับว่า เป็นผลมาจากการที่ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ได้ทรงวางรากฐานไว้นั่นเอง

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษางานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณาอย่างสูงจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราสัจ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ และตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ซึ่ให้เห็นเป้าหมายของการศึกษา อีกทั้งได้ให้วิชาความรู้ในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยขึ้นนี้ทั้งทางความรู้ในประวัติศาสตร์ และประสบการณ์จากการทัศนศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณผู้ที่สร้างสรรค์ผลงานทั้งงานเขียนและงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ในการจัดทำงานวิจัยในครั้งนี้ ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สำนักวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอจดหมายเหตุแห่งชาติและหอสมุดแห่งชาติ ที่กรุณาสละเวลาช่วยค้นหาหนังสือและเอกสาร หลักฐานต่างๆที่ต้องการเพื่อใช้ในการจัดทำงานวิจัย รวมทั้งขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่พระราชวังในการเข้าเยี่ยมชมและได้ให้ข้อมูลที่เป็ประโยชน์ในการศึกษาเพื่อใช้ในการวิจัยในงานวิจัยครั้งนี้ ประโยชน์และคุณค่าอันเกิดจากวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยขอมอบคุณงามความดีทั้งหลาย เพื่อตอบแทนบิดา มารดา ครู อาจารย์ ที่ให้ความเมตตาอบรมสั่งสอนและเอาใจใส่เป็นกำลังใจให้ตลอดเวลา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและเป็นผลให้มีกำลังใจในการจัดทำวิจัยเล่มนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น ที่ยังไม่ได้รับการตีพิมพ์

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ร.5 ต.11.1/1** เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่อง บัญชีเรื่องเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรป (20 มีนาคม 115 -1 สิงหาคม 117)

_____. **ร.5 ต.11.1/5** เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องรายงานการประชุมเสนาบดีเริ่มในการที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรปและประกาศแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ร.ศ.115 (15-21 มีนาคม 115)

⁺⁺⁺ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย, เล่ม 27, ตอน 0ง, 4 ธันวาคม พ.ศ. 2453, หน้า 2022

เอกสารอ้างอิง

- ร.5 ต.11.1/6 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องเสด็จพระราชดำเนินประพาศประเทศยุโรป.ศ.116 (15 มีนาคม 115)
- ร.5 ต.11.1/7 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องหนังสือราชการเรื่องเสด็จพระราชดำเนินประพาศประเทศยุโรป เล่ม 1 ประกาศและพระบรมราโชวาท (20 มกราคม 115- 27 สิงหาคม 118)
- ร.5 ต.11.1/8 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องหนังสือราชการเรื่องเสด็จพระราชดำเนินประพาศประเทศยุโรป เล่ม 2 (29 มีนาคม 115- 22 พฤษภาคม 116)
- ร.5 ต.11.1/9 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องสารตราส่งพระราชกำหนดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (29 มีนาคม 115)
- ร.5 ต.11.1/11 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องพระราชโทรเลขและโทรเลขมีไปมาคราวเสด็จยุโรป ศก 116 (2 เมษายน 116-20 เมษายน 116)
- ร.5 ต.11.1/13 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระบรมราชินีนาถ (6 เมษายน 116-20 เมษายน 116)
- ร.5 ต.11.1/14 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จพระบรมราชินีนาถ (7 เมษายน 116- 16 มิถุนายน 116)
- ร.5 ต.11.1/62 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องประกาศขอใบข้าราชการรับเสด็จและราษฎรที่จัดการรับเสด็จ (5 มีนาคม 116)
- ร.5 บ7/1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด เรื่องพระราชเสาวนีย์ พระบรมราโชวาทและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (26 เมษายน 116 – 3 พฤศจิกายน 116)
- ร.5 บ.1.1 ข. /1 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด พระราชวินิจฉัยพระบรมราชโองการในกรุงสยามและประกาศว่าด้วยธรรมเนียมมลงสรกัณฑ์.

เอกสารชั้นต้น และบันทึกที่ตีพิมพ์แล้ว

- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2523). **การเสด็จประพาศยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 116 เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2503). **พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแต่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรป พ.ศ. 2440 ภาค 2**. พระนคร: มปป. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงธนากรกิจ (สำเนียง ผลากรกุล), 17 มิถุนายน พ.ศ. 2503. ดูได้ที่ <www.archive.org> (ค้นหาด้วยคำว่า Chulalongkorn)
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511)**พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแต่ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรป.พ.ศ. 2440 ภาค 1**. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาเสวกเอก พระยาบุรุษรัถยราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์), 9 กรกฎาคม พ.ศ.2513). ดูได้ที่ <www.archive.org> (ค้นหาด้วยคำว่า Chulalongkorn)

เอกสารอ้างอิง

ราชกิจจานุเบกษา, ทรงตั้งมหาสมณีศรีองค์ราชอิสริยาภรณ์สำหรับตระกูลจุลจอมเกล้าฝ่ายใน, เล่ม 10, ตอน 30, 22 ตุลาคม พ.ศ. 2436, หน้า 324

_____, พระบรมราชโองการ ประกาศ สถาปนา เรื่อง สถาปนาพระนามพระอัฐิ พระอัยยิกา, เล่ม 40, ตอน 0ก, วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2466, หน้า 1

_____, ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย, เล่ม 27, ตอน 0ง, 4 ธันวาคม พ.ศ. 2453, หน้า 2022

_____, พระบรมราชโองการ ประกาศ สถาปนาพระอิสริยยศเฉลิมพระอภิไธยและเลื่อนกรมพระราชวงศ์. เล่ม 42, ตอน 0ก, วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2468, หน้า 372

ศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี, สมเด็จพระ. (2507). พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จสุรินทราธิบัติ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. (พิมพ์ในงานฉลองวันพระราชสมภพครบรอบ 100 ปี)

หนังสือ

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร. (2547). **สตรีสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน).

คณะกรรมการพิจารณาพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (2521). **ประชุมสมุดภาพสำคัญในประวัติศาสตร์ เล่ม 2.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2554). **เจ้าชีวิต พงศาวดาร 9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี.** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊คส์.

ดารณี ศรีหทัย. (2554). **สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี.** กรุงเทพฯ: มติชน.

ตำราฐานานุกรม,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2514). **ความทรงจำ.** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

ตำราฐานานุกรม,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2514). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5.** กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

เทวาธิราช ป.มาลากุล, ม.ร.ว.. (2506). **พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ.** พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

พรศิริ บูรณเขตต์. (2552). **นางใน : สถานภาพ พฤติกรรม และสัญลักษณ์ในวิถีชีวิตของสตรีฝ่ายในสมัยร.5.** กรุงเทพฯ: ฐานบุ๊คส์.

มปป. (2507). **โรงเรียนในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา

มัลคอร์ม สมิธ,นพ.. (2551). **หมอฝรั่งในวังสยาม.** แปลโดย พิมาน แจ่มจรัส. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : แสงดาว.

วงเดือน นาราสัจจ (ผศ.ดร.), ชมพูนุท นาศิริรักษ์ (ผศ.) และสุวรรณ สัจจวิวรรณ. (2553). **อิราชเจ้าจอมสยาม.** กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

วรรณพร บุญญาสถิต. (2553). **จอมนางแห่งสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 กับกระแสวัฒนธรรมตะวันตก.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

วิระรา เรียบเรียง. (2538). **สมเด็จพระศรีพัชรินทรา พระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 5 และคุณห้องทอง.** กรุงเทพฯ : แสงเทียน.

ศรศักร ชูสวัสดิ์, พ.อ. ดร.. (2554). **เมื่อต้องเสด็จฯ “ไกลบ้าน”.** กรุงเทพฯ: มติชน.

ส.พลายน้อย. (2554). **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ฐานบุ๊คส์.

เอกสารอ้างอิง

อุทุมพร สุนทรเวช. (2540). **สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: นานาอักษรการพิมพ์.

วิทยานิพนธ์

จันทร์รัตน์ ประवालปัทม. (2520). “การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประไพ รักษา. (2522). “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ.2411-2453)”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ปิยนดา นิโครธา. (2513). “บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325- พ.ศ. 2416)”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความ/วารสาร

พรสวรรค์ วัฒนางกูร. (2551). **ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรสยามและราชสำนักยุโรปในเอกสารการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2440**. บทความเรียบเรียงจากผลงานวิจัย. ราชภัฏวชิรวิทยากองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2546

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2537,มกราคม). **สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระผู้ทรงวางรากฐานอนาคตเด็กไทย**. ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 15 ฉบับที่ 3: หน้า 98-10, สืบค้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555, จาก สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2547,พฤศจิกายน). **สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ เยือนประเทศไทย**. ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 26 ฉบับที่ 1: หน้า 44-49, สืบค้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555, จาก สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. (2552, มกราคม). **สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง นายกรัฐมนตรีหญิงคนแรกของไทย**. วชิราวุธานุสรณ์สาร. ปีที่ 28 ฉบับที่ 1: หน้า 38-42, สืบค้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555, จาก สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

สุเชษฐ์ สมิตินันทน์. (2541,พฤศจิกายน). **สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ**. วชิราวุธานุสรณ์สาร. ปีที่ 17 ฉบับที่ 4: หน้า 34-41, สืบค้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555, จาก สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

อรวรรณ ทรัพย์พลอย. (2542, มกราคม-กุมภาพันธ์). **พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขณะทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์**. ศิลปากร. ปีที่ 42 ฉบับที่ 1: หน้า 10-30, สืบค้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2555, จาก สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร